

ПІДРУЧНИК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Т. О. Яценко,

*доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник,
Інституту педагогіки НАПН України
e-mail:tamilakod@ukr.net*

У статті актуалізовано проблему розроблення інноваційного навчально-методичного забезпечення сучасної шкільної літературної освіти у контексті завдань Нової української школи. Проаналізовано внесок учених у розвиток теорії та історії шкільного підручника. Підручник української літератури розглянуто як ефективний засіб формування ключових і предметної читацької компетентностей учнів. Розкрито дидактико-методичний аспект підручника української літератури в контексті ідей особистісно орієнтованого, компетентнісного навчання і діяльнісного підходів.

Ключові слова: заклади загальної середньої освіти; українська література; підручник; особистісно орієнтоване навчання; компетентнісне навчання; діяльнісний підхід; читацька компетентність.

Постановка проблеми.

Концепцією Нової української школи визначено, що створення освітнього середовища, зорієнтованого на формування ключових і предметних компетентностей учнів, потребує принципового оновлення змісту і структури шкільних підручників, наповнення їх ефективними видами організації навчальної діяльності, переорієнтації з виконання інформаційно-репродуктивної функції на діяльнісну, що розвиватиме в учнів самостійність та здатність практично діяти, застосовувати досвід навчальної діяльності для вирішення конкретних проблем [4]. Відтак одне із пріоритетних завдань реформування шкільної освіти, зокрема й літературної – підготовка якісного навчально-методичного забезпечення із урахуванням сучасних досягнень філософії освіти, педагогіки, вікової психології, літературознавства та предметної методики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури з означеної проблеми дає можливість простежити розвиток шкільного підручникотворення в історичному й теоретико-методичному аспектах. Так, етапи становлення підручника літератури як навчальної книги, його дидактико-

методичні основи розглядалися в історико-педагогічних та історико-методичних працях Л. Березівської, Л. Базиль, Н. Волошиної, О. Мазуркевича, В. Оліфіренка, О. Семеног, Т. Яценко.

Загальні питання теорії сучасного підручникотворення досліджували науковці Н. Бібік, Н. Буринська, М. Бурда, М. Вашуленко, І. Гудзик, Н. Матяш, В. Мелешко, О. Савченко, О. Пометун, О. Хорошківська та інші.

Проблемі створення якісного навчального забезпечення шкільного курсу української літератури присвячені публікації О. Бандури, Н. Волошиної, Н. Логвіненко, Р. Мовчан, Г. Семенюка, О. Слоньовської, Б. Степанишина, В. Цимбалюка, А. Фасолі, В. Шуляра, Т. Яценко та інших.

Цінним здобутком вітчизняного підручникотворення є наукова праця О. Бандури «Шкільний підручник з української літератури» (2001). Важливо, що й у контексті сучасних освітніх завдань не втрачають дидактико-методичної значущості її основні положення, зокрема щодо відповідності змісту підручника навчальній програмі шкільного курсу літератури; дотримання системності навчальних завдань для роботи учнів із текстом художнього твору; змістовності біографічних матеріалів про письменників; наявності необхідного довідкового матеріалу, теоретико-літературних і критичних статей або їх фрагментів; насиченості дидактичної частини підручника різноманітними орієнтовними основами розумових дій (пам'ятки, алгоритми, схеми, таблиці тощо); доречності та якості ілюстративного матеріалу підручника; необхідності апробації підручника в шкільній практиці.

Формулювання цілей статті – розкрити дидактико-методичний аспект підручника української літератури для учнів 10 класу у контексті ідей особистісно орієнтованого, компетентнісного навчання і діяльнісного підходів.

Виклад основного матеріалу. Одним із основних завдань Нової української школи є утвердження особистісно та компетентнісно орієнтованої моделі навчання, реалізація діяльнісного підходу в процесі його організації, що сприятиме формуванню ключових і предметних компетентностей учнів. Окреслені орієнтири осучаснення шкільної освіти, зокрема й літературної,

знайшли відображення у змістовому та методичному аспектах підручника «Українська література. 10 клас (рівень стандарту)», що підготовлений авторським колективом співробітників відділу навчання української мови і літератури Інституту педагогіки НАПН України (А. Фасоля, Т. Яценко, В. Уліщенко, Г. Бійчук, В. Тименко). Тому концептуальним положенням підручника є трактування *читацької компетентності* як якості, що проявляється в готовності і здатності особистості самостійно здобувати і застосовувати пов'язані з читанням знання і вміння для здійснення читацької діяльності, читацького й особистісного саморозвитку.

Рівень оволодіння учнів читацькою компетентністю – це розуміння української літератури невід'ємною частиною національної і світової культури, усвідомлення специфіки літератури як словесного виду мистецтва, знання художніх творів, обов'язкових для текстуального вивчення, ключових етапів і явищ літературного процесу, основних фактів життя і творчості видатних українських письменників, вміння аналізувати та інтерпретувати художній твір із урахуванням його художніх ознак, осмислення авторської позиції та способів її вираження, використання теоретико-літературних знань під час роботи над текстом художнього твору, наявність креативних здібностей до створення усних і письмових творчих робіт та вміння усвідомлено використовувати здобуті на уроках української літератури знання й сформовані вміння у нових навчальних та життєвих ситуаціях.

Фаховий підхід авторів підручника до підбору навчального матеріалу та розроблення методичного апарату дозволили презентувати навчальну книгу, визначальною особливістю якої є реалізація ідей суб'єкт-суб'єктного шкільного літературного навчання, орієнтованого на формування компетентного учня-читача. Зокрема, вже у передмові-зверненні «Дружнє слово юним читачам» вмотивовано задеклароване авторами це концептуальне положення. Особистісно орієнтоване звертання до десятикласників: «Мандруючи дорогами літератури, ви відкривали і вчилися розуміти світ і себе, шукали своє місце у світі. Помічником був підручник літератури...Історія української літератури

має постати перед вами не як хронологічна таблиця з переліком імен, дат, подій, героїв, а як відображення пошуку людиною іншого часу відповіді на свої, не менш актуальні, ніж сьогодні, питання пошуку митцем художніх засобів, здатних передати процес пошуку» додає учням-читачам упевненості у власних силах, націлює на самонавчання, створює певну психологічну налаштованість на позитивний навчальний результат. Окрім того, у вступі схарактеризовано всі тематичні рубрики підручника та визначено види навчальної діяльності учнів, рекомендовані у процесі самостійного вивчення життєвого і творчого шляху конкретного письменника, що чітко окреслює орієнтири літературного навчання в 10 класі. Такий концептуальний підхід авторського колективу до створення підручника корелює з обґрунтованим твердженням ученого-методиста О. Бандури щодо підручника української літератури як «джерела знань учнів та робочої книги, що навчає їх глибоко осмислювати навчальний матеріал і самостійно здобувати нову навчальну інформацію» [1, с.12].

У підручнику реалізовано принцип діалогізму, тобто навчальний матеріал орієнтує старшокласників на своєрідний особистісний діалог із письменником, текстом художнього твору, іншими читачами. Так, змістове наповнення рубрик «Читацький путівник», «Читацькі діалоги», «Запитання і завдання», «Ваші читацькі проекти», «Читацький самоконтроль» характеризується помітною апеляцією до читацького досвіду десятикласників, з'ясуванням особистісного ставлення до автора, тексту твору, що впливає на розвиток умінь діалогічного прочитання художнього твору, його глибокого осмислення, вдосконалення вмінь самостійної дослідницької діяльності та визначення способів підвищення власного рівня читацької компетентності.

У підручнику презентовано розвиток українського національного процесу другої половини ХІХ - початку ХХ століть, образно-тематичне, жанрове багатство української літератури з урахуванням історико-стильового підходу у вивченні художніх творів. Головне завдання навчальної книги, як визначено авторами, зацікавити учня художнім твором як явищем мистецтва слова,

специфічним засобом пізнання світу і себе в ньому, навчити самостійно здобувати і застосовувати знання, вибудовувати і здійснювати індивідуальну читацьку діяльність, розвивати критичне мислення, сприяти всебічному розвитку, духовному збагаченню, активному особистісному становленню й самореалізації в сучасному світі.

Зміст підручника орієнтовано на послідовне формування компетентного учня-читача, суттєвими чинниками досягнення цього процесу є чітка структура навчальної книги, апеляція до читацького досвіду десятикласників, використання методично обґрунтованих видів навчальної діяльності, спрямованих на удосконалення умінь самостійної діяльності, розвиток критичного мислення, формування морально-етичних цінностей старшокласників.

Художньо-публіцистичні оповіді із рубрик «Знайомство здалеку і зблизька», «Художній світ письменника», в яких із помірним використанням уривків із епістолярних, мемуарних та літературно-критичних джерел об'єктивно, змістовно та цікаво висвітлено життєвий і творчий шлях письменників, що створює ефективні передумови для формування в уяві учнів образу письменника як цікавої та талановитої особистості, представлення історії української літератури означеного періоду як художньо-стильового відображення духовних пошуків українських митців. Зокрема, в підручнику презентовано широку базу цитування (вислови літературознавців, письменників, діячів культури, науковців тощо), що робить виклад навчального матеріалу аргументованим і переконливим

Суттєвою особливістю підручника є визначення траєкторії опрацювання навчального матеріалу. Так, кожна тема (оглядове чи текстуальне вивчення) деталізується у рубриці «Читацький путівник», що є «своєрідним дороговказ як стати справжнім читачем». Тобто у навчальному маршруті зазначаються ключові компетентності та предметні знання і вміння, набуття яких передбачено у процесі опрацювання конкретної теми.

Підручник розглядається авторами як дієвий засіб досягнення цілей і завдань сучасної освітньої парадигми. Зокрема, компетентнісна зорієнтованість навчального матеріалу прослідковується у змісті художньо-публіцистичних нарисів (рубрики «Знайомство здалеку і зблизька», «Художній світ письменника», «Культурно-мистецький контекст») та у методичному апараті (рубрики «Запитання і завдання», «Читацький самоконтроль», «Ваші читацькі проекти»).

Розвитку культурної компетентності старшокласників сприяють змістове наповнення рубрики «Культурно-мистецький контекст» та система запитань і завдань до неї, що формує в учнів усвідомлення української художньої літератури як невід'ємної частини світового мистецтва.

Реалізацію емоційно-ціннісної змістової лінії Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти забезпечує навчальний матеріал гуманістичного спрямування таких рубрик, як «Знайомство здалеку і зблизька», «Художній світ письменника», «Культурно-мистецький контекст», а також система запитань і завдань рубрик «Запитання і завдання», «Читацький самоконтроль», «Ваші читацькі проекти», що орієнтують учнів-старшокласників на розуміння духовно-моральних ідеалів, світоглядних категорій, відображених у творах, розвивають уміння визначати і обґрунтовувати своє ставлення до них, знаходити у художніх текстах відповіді на власні морально-етичні проблеми.

На розвиток в учнів літературознавчої компетентності орієнтують матеріали літературознавчого характеру, що вміщено в художньо-публіцистичних нарисах рубрик «Знайомство здалеку і зблизька», «Художній світ письменника» та у «Довіднику читача».

Важливо зазначити, що у підручнику оптимально представлено навчальні матеріали, що репрезентують усталені надбання літературознавства, мистецтвознавства та їх новітні досягнення, адаптовані до сприйняття учнями-десятикласниками. Такий підхід до підбору навчального матеріалу засвідчує, що в підручнику враховано дидактичний принцип науковості, представлено

доступне відображення наукових ідей у шкільному навчанні української літератури, що забезпечує системність і цілісність знань старшокласників.

Методичний апарат підручника передбачає забезпечення умов для організації методично продуманої роботи учнів над питаннями і завданнями різної складності. Так, у підручнику збалансовано представлено аналітичні запитання репродуктивного, частково-пошукового та проблемного характеру, що методично переконливо забезпечує організацію різних видів навчальної діяльності. Зокрема, пропонуються завдання для перевірки рівня навчальних досягнень, рефлексії виконання запланованого, змін у читацькому й особистісному розвитку, завдання для вироблення умінь діалогічного прочитання художнього твору, визначення рівня навчальних досягнень десятикласників, рекомендуються варіанти навчальних проєктів, поради щодо їх виконання тощо.

Виконання різнорівневих завдань дає можливість вчителю-словеснику з'ясувати рівень сприйняття учнями навчального матеріалу. Такі завдання розвивають логічне й критичне мислення, емоційну сферу, читацькі вміння учнів, формують їхнє емоційно-ціннісне ставлення до вчинків героїв твору. Запропоновані авторами підручника запитання спрямовані на розвиток критичного мислення, творчих здібностей старшокласників, стимулювання асоціативної уяви, зацікавлення різними видами мистецтв для відтворення теми, проблематики, системи образів художнього твору. У цілому збалансованість запитань і завдань різного типу сприяє диференціації та індивідуалізації навчальної діяльності учнів відповідно до їхніх пізнавальних можливостей.

Важливо відзначити придатність підручника для організації самостійної навчальної діяльності десятикласників засобами ресурсів Інтернет-мережі, що сприяє індивідуалізації траєкторії навчання, оскільки кожен учень зможе адресно й оперативно звернутися до інтернет-ресурсів із урахуванням власних потреб і запитів.

У підручнику використано багатий високохудожній, методично функціональний ілюстративний матеріал (портрети письменників, роботи художників, ілюстрації до творів тощо), що допомагає учневі глибоко осмислити зміст художніх творів у контекстів різних видів мистецтва. Представлені репродукції картин художників корелюють за темою, ідеєю та образами художніх творів, що текстуально вивчаються у 10 класі. А в методичному апараті підручника передбачено запитання і завдання репродуктивного і проблемного характеру, що забезпечують роботу учнів з ілюстративним матеріалом навчальної книги. Отже, виразний, художньо вартісний, переконливо дібраний та доповнений продуманим методичним апаратом ілюстративний матеріал підручника сприяє інтелектуальній активності учнів, розвитку їхнього образного та логічного мислення, естетичного смаку.

Важливим чинником визначення якості навчально-методичної продукції, зокрема й підручника «Українська література. 10 клас (рівень стандарту)», є апробація в закладах загальної середньої освіти, результати якої дали підстави авторському колективу (А. Фасоля, Т. Яценко, В. Уліщенко, Г. Бійчук, В. Тименко) для висновків щодо перспективи удосконалення підготовленої навчальної книги. Зокрема, всі учителі-респонденти вважають оптимальним обсяг навчальної інформації в апробованому підручнику. Більшість із опитаних зазначають, що зміст навчальної книги формує в уяві учня-читача образ письменника насамперед як цікаву і талановиту особистість, а художній твір презентується як явище художнього мистецтва. Майже всі респонденти констатували, що художній текст і система запитань і завдань до нього спрямовують увагу учня на усвідомлення себе як особистості і читача, на формування потреби в самонавчанні і самовдосконаленні, реалізації цілей читацького й особистісного розвитку. Здебільшого опитані вчителі зазначали, що підручник може використовуватися учнями як книга для самонавчання. Словесники вважають, що у підручнику чітко сформульовано цілі вивчення навчального матеріалу, визначено навчальний маршрут, навчальний матеріал

подається послідовно, алгоритмізовано; у методичному апараті передбачено достатню кількість завдань проблемно-пошукового, творчого характеру; наявні елементи самонавчання (таблиці, схеми, завдання, алгоритми, зразки аналізу художнього твору, пам'ятки, поради тощо); розроблено запитання і завдання для рефлексії досягнення запланованого, самоконтролю й підсумкового оцінювання.

Результати учнівського опитування засвідчили, що майже всіх десятикласників зацікавлює фактичний матеріал про письменника і його творчість. Учням імпонує доступність, чіткість і логіка викладу навчального матеріалу, також викликає інтерес робота над запитаннями і завданнями різних тематичних рубрик підручника. Опитані десятикласники вказують на зв'язок навчального матеріалу підручника з іншими шкільними предметами (зарубіжна література; художня культура, історія, музика) Важливо, що більшість старшокласників розглядають можливості підручника як самовчителя, зокрема доцільності використання навчальної книги в процесі підготовки до ЗНО.

Висновки. Підручник «Українська література. 10 клас (рівень стандарту)» засвідчує відповідність оновленій навчальній програмі, завданням Нової Української школи, характеризується дотриманням дидактичних принципів системності та доступності навчання, врахуванням вікових психологічних характеристик десятикласників, продуманою структурою, вирізняється особистісно і компетентнісною спрямованістю навчального матеріалу та методичного апарату, помірним насиченням літературознавчою термінологією, використанням результативних видів організації навчальної діяльності, що в цілому сприяє розвитку ключових і предметної читацької (художньо-читацької та інформаційно-читацької) компетентностей учнів у процесі навчання української літератури в 10 класі.

Використані джерела

1. Бандура О. М. Шкільний підручник з української літератури / О. М. Бандура. – Київ : Пед. думка, 2001. – 76 с.
2. Оліфіренко В. В. Підручник з української літератури: історія і теорія. / В. В. Оліфіренко. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. – 324 с.

3. Пометун О. І. Проектування шкільних підручників: вимоги і проблеми / О. І. Пометун, Н. М. Гупан // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. пр. / НАПН України ; Ін-т педагогіки. – Київ : Пед. думка, 2014. – Вип. 14. – С. 564-573.
4. Про схвалення Концепції реалізації державної «Нова українська школа» на період до 2029 року : Розпорядження КМУ від 14 груд. 2016 р. № 988-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934> – Назва з екрану.
5. Фасоля А.М. Концептуальні засади створення підручника української літератури з урахуванням положень діяльнісного, особистісно зорієнтованого і компетентнісного підходів / А.М. Фасоля // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. пр. / НАПН України; Ін-т педагогіки. – Київ : Пед. думка, 2016. – Вип. 18. – С. 231–242.
6. Яценко Т. О. Процес підручникотворення з української літератури: історико-методичний огляд / Т. О. Яценко // Українська мова і література в школі. – 2017. – № 2. – С. 32-35.

Яценко Таміла Алексеевна

УЧЕБНИК УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В КОНТЕКСТЕ ЦЕЛЕЙ НОВОЙ УКРАИНСКОЙ ШКОЛЫ

В статье актуализирована проблема разработки инновационного учебно-методического обеспечения современного школьного литературного образования в контексте целей Новой украинской школы. Проанализирован вклад ученых в развитие теории и истории школьного учебника. Учебник украинской литературы для учащихся 10 класса (уровень стандарта) рассмотрен как эффективное средство формирования ключевых и предметной читательской компетентности. Раскрыт дидактико-методический аспект учебника украинской литературы, который разработан с учетом концептуальных идей личностно ориентированного, компетентностного образования, деятельностного и культурологического подходов.

Ключевые слова: средние общеобразовательные учреждения; украинская литература; учебник; личностно ориентированное обучение; компетентностное обучение; деятельностный подход; читательская компетентность.

Yatsenko Tamila Alekseevna

UKRAINIAN LITERATURE TEXTBOOK IN CONTEXT OF NEW UKRAINIAN SCHOOL OBJECTIVES

Key words: institutions of general secondary education; Ukrainian literature; textbook; personally oriented learning; competency training; activity approach; readers' competence.

The article deals with the problem of the development of innovative educational and methodological support for modern school literary education in the context of the New Ukrainian School objectives. The contribution of scientists in to the development of the theory and history of the school textbook is analyzed. The Ukrainian literature textbook for the 10-th class students (level of standard) is considered to be an effective tool of dominant and subject readers' literate competencies formation. The didactic-methodical aspect of the Ukrainian literature textbook is developed, taking into account conceptual ideas of personally oriented and competent teaching, activity and cultural approaches.

Competent orientation of the educational material is traced in the content of artistic and journalistic essays («Acquaintance from afar and near» and «Art world of a writer», «Cultural and artistic context») and in the methodical apparatus (sections «Questions and tasks», «Reader self-control», «Your Reading Projects», etc.).

The content of the headings «Reader's Guide», «Reading Dialogs», «Questions and Tasks», «Your Reading Projects», «Reader Self-Control», provides students with the development of dialogic reading skills, provides an appeal to their reading experience, focuses on The definition of

personal attitude to a work, improvement of independent research activity skills. The textbook provides a balanced representation of the analytical questions of reproductive, partly-search and problematic nature, which methodically convincingly ensures the organization of various types of educational activities (independent work of students, work in groups, etc.).

The information content of the heading «Cultural and artistic context» is aimed at the development of the general cultural and comparative competences of students. Literary critical material contained in artistic and journalistic essays and in the «Reader Guide» motivates students to develop their literary competence. The rubric «Evaluate the traversed way» encourages each student to understand their own way of improving the level of reader competence.

References

1. Bandura O. M. Shkilnyj pidruchnyk z ukrayinskoyi literatury` / O. M. Bandura. – Kyyiv : Ped. dumka, 2001. – 76 s.
2. Olifirenko V. V. Pidruchny`k z ukrayinskoyi literatury`: istoriya i teoriya. / V. V. Olifirenko. – Donecz`k : Sxidny`j vy`davny`chy`j dim, 2003. – 324 s.
3. Pometun O. I. Proektuvannya shkilnyx pidruchnykiv: vymogy` i problemy` / O. I Pometun, N. M. Gupan // Problemy` suchasnogo pidruchny`ka : zb. nauk. pr. / NAPN Ukrayiny` ; In-t pedagogiky`. – Ky`yiv : Ped. dumka, 2014. – Vyp. 14. – S. 564-573.
4. Pro sxvalennya Koncepciyi realizaciyi derzhavnoyi «Nova ukrayins`ka shkola» na period do 2029 roku : Rozporyadzhennya KMU vid 14 grud. 2016 r. № 988-r [Elektronny`j resurs]. – Rezhym dostupu <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934> – Nazva z ekranu.
5. Fasolya A.M. Konceptualni zasady` stvorennya pidruchnyka ukrayinskoyi literatury` z uraxuvannyam polozhen` diyalnisnogo, osobystisno zoriyentovanogo i kompetentnisnogo pidxodiv / A.M. Fasolya // Problemy` suchasnogo pidruchnyka : zb. nauk. pr. / NAPN Ukrayiny ; In-t pedagogiky`. – Kyyiv : Ped. dumka, 2016. – Vyp. 18. – S. 231-242.
6. Yacenko T. O. Proces pidruchny`kotovrennya z ukrayins`koyi literatury`: istory`ko-metody`chny`j oglyad / T. O. Yacenko // Ukrayinska mova i literatura v shkoli. – 2017. – № 2. – S. 32-35.